

Jan Lutyński

"Der sozialwissenschaftliche Forschungsprozess : Zur Methodologie, Methodik und Organisation der marxistisch-leninistischen Sozialforschung", red. W. Friedrich, W. Hennig, Berlin 1975 : [recenzja]

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 30, 397-400

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

kryterium. Autorzy zresztą są świadomi owej słabości, gdyż interpretacja argumentów, którymi się posługują, aby wywołać w czytelniku ufnosć dla opartej na kryterium miary (np. argument o możliwości porównywania wielkości *response effects* obliczonych dla pytań o zachowania i pytań o postawy), sprowadza się do prostego sformułowania: lepsze jakieś kryterium niż żadne. Trudno się oczywiście zgodzić z takim stanowiskiem, dlatego też do szeregu interpretacji liczbowych wartości *response effects* obliczanych dla odpowiedzi uzyskanych na pytania o postawy należy podchodzić z dużą ostrożnością, co znacznie osłabia wagę budowanych na tej podstawie dyrektyw.

Podsumowując, należy jednak stwierdzić, że omawiana praca mimo powyższych wątpliwości zasługuje ze wszech miar na uwagę metodologów i socjologów empiryków nie tylko dlatego, że podejmuje próby wyjaśnienia problemu tak zaniedbanego w socjologii. Wartość monografii upatruję również w tym, że zastosowano w niej schemat analizy wywodzący się z tak nakreślonych teoretycznych ram, że umożliwiło to integrowanie i porównywanie rezultatów różnych badań surveyowych. Konsekwentne zastosowanie takiego integrującego podejścia mogło się wydawać zabiegiem trudnym, jeśli nie beznadziejnym. Autorzy omawianej monografii częściowo wykazali (w przypadku pytań o zachowania) zasadność takiego podejścia, pośrednio udowadniając, że wtórne analizy badań dokonywane z punktu widzenia ich metodologicznej wartości są zabiegiem możliwym w socjologii, niestety stosowanym zdecydowanie zbyt rzadko.

Włodzimierz Rostocki

DER SOZIALWISSENSCHAFTLICHE FORSCHUNGSPROZESS. ZUR METHODOLOGIE, METHODIK UND ORGANISATION DER MARXISTISCH-LENINISTISCHEN SOZIALFORSCHUNG, red. W. Friedrich, W. Hennig, Berlin 1975 VEB, ss. 837.

Recenzowana praca stanowi rezultat zbiorowego wysiłku licznego zespołu autorów z Lipska, w olbrzymiej większości pracujących w Centralnym Instytucie Badań nad Młodzieżą przy Radzie Ministrów Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Jedynym autorem z zewnątrz jest W. A. Jadow. Redaktorami pracy, a także autorami kilku rozdziałów są dyrektor i kierownik sekcji metodyki badań tegoż Instytutu. Zasadnicza metodyczna część pracy została przetłumaczona na język rosyjski i wydana pt. *Process socjalnogo issledowanija* (Moskwa 1975, ss. 575) pod redakcją i z posłowiem J. E. Wołkowa. Do tego wydania będę się także odwoływać w recenzji.

Pierwsza uwaga, która narzuca się recenzentowi, to znaczna objętość pracy. Częściowo związane jest to z rodzajem publikacji. Jest ona podręcznikiem, ale o charakterze pracy zbiorowej, w której wielu autorów opracowuje zbliżone tematy. W konsekwencji niektóre zagadnienia omawiane są kilkakrotnie, czasami ze zbliżonego, czasami z różnych punktów widzenia. Autorzy nie posługują się przy tym jednolitą aparaturą pojęciową także w rozważaniach poświęconych tym samym sprawom. Akcentowane jest natomiast stanowisko marksistowsko-leninowskie jako podstawa teoretyczno-filozoficzna badań społecznych. Podstawa ta nie przesądza jednak jednolitości ujęć wielu spraw o szczegółowym, a nawet bardziej ogólnym charakterze.

Niezależnie od pewnej niezwarłości, której nie zapobiegła konstrukcja książki, recenzowana praca stanowi dzieło o niezaprzeczalnych wartościach. Poszczególne rozdziały napisane są kompetentnie, wykorzystują obszerną literaturę przedmiotu, zwłaszcza w języku niemieckim, także rosyjskim, częściowo polskim i oczywiście angielskim. Treść tych rozdziałów nie sprowadza się jednak bynajmniej do omówienia literatury i zawartych w niej dyrektyw. Zaletę pracy stanowi między innymi to, że autorzy dane z literatury zestawiają z bogatymi doświadczeniami własnych badań, przy czym ta konfrontacja opiera się często na systematycznych analizach. Autorzy omawianych tekstów są poza tym w pełni świadomi, że wiele ustaleń w metodologii i metodyce badań społecznych posiada ograniczony ustrojowo i kulturowo zakres zastosowania i dają temu wyraz wskazując na warunki, do których odnoszą się ich dyrektywy. Zaznaczają także, że ich własne stanowisko, które starają się sformułować, nie może posiadać ostatecznego charakteru i że ulegnie zapewne modyfikacji pod wpływem doświadczeń badawczych i specjalnych studiów.

Inną cechą recenzowanej pracy stanowi rzetelna troska o wartość podstawowych danych. Autorzy dobrze uświadamiają sobie fakt, że wartość danych opracowywanych przez socjologów nie jest oszacowana, a często jest wątpliwa, co posiada określone negatywne skutki dla prawomocności teoretycznych i praktycznych wniosków z badań. Z tej racji starają się w miarę możliwości wskazać sposoby, które pozwolą podwyższyć wiarygodność danych oraz je oszacować. Na ten istotny rys omawianej pracy zwraca uwagę J. E. Wołkow w posłowie do rosyjskiego przekładu pracy, podkreślając, że wiele danych socjologicznych, na których opierają się naukowe i praktyczne wnioski, nie różni się w sposób istotny od danych wziętych „z sufitu” (s. 561 cyt. wydania w jęz. rosyjskim).

Kolejna cecha podręcznika zasługująca na podobnie pozytywną ocenę, sformułowaną także przez J. E. Wołkova, to waga, którą autorzy przywiązują do strony organizacyjno-metodycznej badań. Wiąże się to z wskazanymi już poprzednio właściwościami ich stanowiska. Przy formułowaniu uwag i dyrektyw dotyczących tych zagadnień autorzy wykorzystali dorobek własnych badań i własne bogate, organizacyjne doświadczenia. Trzeba tu jednocześnie zaznaczyć, że nie jest to bynajmniej nacisk jednostronny. Podkreślanie wagi zagadnień organizacyjno-metodycznych idzie w parze ze zwracaniem uwagi na teoretyczne podłoże i konsekwencje badań, a także na ich znaczenie dla praktyki i możliwości wykorzystania wyników w tym zakresie.

Ostatnia ogólna cecha recenzowanej pracy, którą tu uwypuklimy, to wielodyscyplinarne podejście. Autorzy wielokrotnie podkreślają, że w prowadzonych przez nich badaniach obok socjologii interesuje ich psychologia, pedagogika, badania masowej komunikacji i inne. Korzystają także z wyników tych badań przy omawianiu poszczególnych metodologicznych i metodycznych zagadnień, podobnie jak i z aparatu logiki i statystyki. Ich praca jest więc podręcznikiem nie tylko badań socjologicznych, lecz społecznych w szerokim tego słowa znaczeniu. Dominuje jednak, w związku z nastawieniem badawczym Centralnego Instytutu, punkt widzenia społecznej psychologii.

Po tych ogólnych uwagach przejdźmy do prezentacji tekstu i do uwag szczegółowych. Rozdział wstępny pióra W. Friedricha omawia głównie cechy i etapy procesu badań społecznych. Etapy te stanowią podstawę wyróżnienia szczegółowych części w zasadniczej części B. Rozdziały w zasadniczej części A, pominiętej w przekładzie rosyjskim, dotyczą kolejno marksistowsko-leninowskiej teorii poznania (D. Wittich), roli metodologii w badaniach (W. A. Jadow), aparatu pojęcio-

wego (K. P. Noack) oraz teoretycznych problemów osobowości (W. Friedrich, W. Hennig).

Rozdziały w zasadniczej części B zgrupowane są w trzech częściach, odpowiadających trzem etapom procesu badawczego. Stanowią ją kolejno: projektowanie badania, analiza empiryczna, opracowanie danych empirycznych.

Najobszerniejsza część: „Projektowanie badania” (s. 143—585), składa się z 13 rozdziałów. Dotyczą one następujących tematów: określenie zadania badawczego (W. Friedrich), problem badawczy (B. Vetter), hipoteza badawcza (W. Friedrich, B. Vetter), planowanie i organizacja badań (P. Förster, H. Müller), dobór próby (K. Starke, R. Ludwig), kryteria wartości metod otrzymywania danych (W. Hennig), problem skalowania (D. Schreiber), problemy klasyfikacji (K. P. Noack, G. Ter-ton), skale oceny (W. Hennig), podstawowe problemy interogacji (W. Friedrich, W. Hennig), testy postaw (W. Hennig), testy inteligencji, zdolności twórczych i osiągnięć szkolnych (K. U. Ettrich), obserwacja (A. Pinter), analiza dokumentów (W. Gerth), analiza przypadków (W. Gerth), analiza budżetu czasu (P. Förster), diagnostyka grupowa (P. Förster), badania wpływu środków masowej komunikacji (L. Bisky).

Część druga: „Analiza empiryczna i eksperyment”, obejmuje rozdziały poświęcone następującym tematom: analiza empiryczna (W. Friedrich), studia interwałowe (m.in. panelowe — W. Friedrich), eksperyment (W. Friedrich), planowanie eksperymentu (K. U. Ettrich), eksperymenty w zakresie masowego komunikowania (L. Bisky), eksperymenty z nowymi grupami (K. U. Ettrich), badania kierownictwa i wychowania w zakładach pracy (W. Gerth), badania w szkole (H. Müller).

Część trzecia: „Opracowanie i wykorzystanie danych”, składa się z trzech rozdziałów dotyczących: opracowania statystycznego (R. Ludwig), wykorzystania teoretycznego danych empirycznych (B. Vetter) i wykorzystania czynników badań w praktyce (P. Förster). Poszczególne rozdziały różnią się bardzo swoją długością. Niektóre z nich zamieszczone w części pierwszej i drugiej poświęcone specjalnym technikom i badaniom i opatrzone uwagą „Exkurs” są dość krótkie. Przeważnie pominięto je w przekładzie rosyjskim.

Jak widać z tego przedstawienia, techniki otrzymywania danych, a także niektóre typy poszukiwań, autorzy omawiają w części poświęconej projektowaniu badań. Nie wydaje się to w pełni konsekwentne, zwłaszcza że zagadnienia eksperymentu i jego planowania nie należą już do tej części. Zaliczenie rozdziałów do tej części ma więc w pewnym stopniu arbitralny charakter, czego zresztą trudno jest w ogóle uniknąć przy omawianiu zagadnień metod i technik. Wydaje się jednak, że omówienie tych ostatnich należało wyodrębnić w osobną część nadając jej jednocześnie bardziej określoną strukturę. Cenne wydaje się natomiast nieraz krótkie omówienie poszczególnych typów badań — choćby ze względu na brak literatury z danego zakresu. Interesujące są rozdziały poświęcone wykorzystaniu badań w praktyce oraz organizacji badań, aczkolwiek opierają się one głównie na doświadczeniach pewnego tylko typu studiów. Mimo szerokiego zakresu pracy zwraca uwagę pominięcie badań monograficznych, np. zbiorowości lokalnych, a także pobieżne omówienie technik ankietowych (ankieta wypełniana, audytoryjna), którą często wykorzystuje się w badaniach Instytutu. Bardzo dużo uwagi poświęcają natomiast autorzy technikom typu psychologicznego, które traktowane są równorzędnie z technikami i badaniami o charakterze socjologicznym. Właściwie zresztą technik socjologicznych nie odróżnia się od

technik testowych w psychologii, chociaż są one omówione odrębnie od tych ostatnich, dodajmy zresztą, że w sposób interesujący i kompetentny.

Z tym stanowiskiem autorzy łączą nadzieje na takie udoskonalenie sposobów otrzymywania informacji w socjologii, dzięki któremu informacje te odznaczać się będą wysokim stopniem wiarygodności. Udoskonalenie to, jak się wydaje, ma polegać na ustaleniu dla każdego sposobu — a więc i pytania — stopnia rzetelności i trafności. Otóż nasuwają się wątpliwości, czy oszacowanie stopnia wiarygodności, słusznie postawione jako cel przed metodologią badań i badaniami, można osiągnąć na tej drodze. Nie ulega wątpliwości, że socjologowie stosując techniki interrogacyjne mogą wiele nauczyć się od psychologów w zakresie ich doświadczeń i ustaleń odnoszących się do testów i skal. W kwestionariuszach badań socjologicznych stosuje się przecież także pytania i skale typu testowego. Jednak identyfikacja interrogacyjnych technik otrzymywania danych w socjologii z technikami testowymi psychologicznymi nie jest słuszna, gdyż techniki te różnią się pod wieloma względami¹. Wyłączne posługiwanie się w analizie kwestionariuszy socjologicznych i ich rezultatów aparaturą pojęciową odnoszącą się do pomiaru w psychologii i niektórych innych naukach może nawet prowadzić do nieporozumień. Jaki sens poza czysto teoretycznym może mieć, na przykład, pojęcie rzetelności w stosunku do pytania „Czy był Pan w ciągu ostatniego tygodnia w kinie?”, zmierzającego do uzyskania informacji zgodnej z jego treścią, jeśli dla osiągnięcia tego celu można w praktyce zadać tylko jedno pytanie i to tylko raz jednemu respondentowi? Wydaje się, że w takich przypadkach wartość rezultatów i metody należy starać się ustalić na innej drodze niż ta, którą przyjęto w psychologii, mianowicie na drodze weryfikacji. Jest to zresztą kwestia nadająca się do owocnej dyskusji, której rezultat powinno stanowić przybliżenie do realizacji wspomnianego wyżej celu.

Jan Lutyński

Jean M. Converse, Howard Schuman, *CONVERSATIONS AT RANDOM: SURVEY RESEARCH AS INTERVIEWERS SEE IT*, New York—London—Sydney—Toronto 1974 John Wiley und Sons, ss. 111, bibl., indeks rzeczowy, indeks autorów, dodatek.

Książka jest rezultatem refleksji ok. 150 ankietów, szkolonych w badaniach prowadzonych przez University of Michigan. Ankieterami byli studenci, którzy przeszli wszystkie fazy zbierania i opracowania materiałów w badaniach. Końcowym etapem ich nauki i pracy w charakterze ankietów było napisanie „wypracowań” na temat tego, czego nauczyli się w trakcie przeprowadzania wywiadów. Uzyskano bardzo duży materiał, bardzo różnorodnie opracowania — od satyrycznych, żartobliwych do niemal literackich. Książka nie omawia systematycznie poszczególnych zagadnień związanych z techniką wywiadu kwestio-

¹ Pod. moje uwagi w tym zakresie w *Analizy weryfikacyjne w badaniach z zastosowaniem wywiadu kwestionariuszowego, ich rodzaje i możliwości*, w: *Analizy i próby technik badawczych w socjologii*, red. Z. Gótskowskiej, J. Lutyńskiego, *Koncepcje pytania kwestionariuszowego, ich zastosowanie w badaniach, konsekwencje i możliwości*, w niniejszym tomie „Przeglądu”.

* Recenzja ta i następne mają charakter sprawozdawczy i dotyczą głównie wywiadu kwestionariuszowego, nawet jeśli praca omawiała szerszy krąg problemów (Redakcja).